

BUYUK AJDODLARIMIZNING MEROSI- MA'NAVIYATIMIZ O'CHOG'IDIR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7840102>

TMTI "Avtomatlashtirish va boshqarish"
kafedrası o'qituvchisi: **Mengatova Xurshida Toshmuxamatovna**
xurshidamengatova@gmail.com +99890519 00 72
Termiz muhandislik-texnologiya
instituti talabasi:
524@gmail.com , +998(33)459-04-29

Namozova Rushana To'lqinjonovna rushananamozova

Annototsiya: *Ushbu maqola orqali ota boblarimizning bizlarga va bizdan keying bo'lgan avlodlarga qoladigan xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyotlari, me'morlari va boshqa shu kabilar haqida yoritilgan.*

Tayanch so'zlar: *Milliy ensiklopediya, yubiley, pozitsion, algoritm, geografiya, astronomiya, arifmetik, matematik, algebraik, algorizm, asturlab, taqvim, sivilizatsiya.*

Adabiy-madaniy meros - o'tmish moddiy-madaniy boyliklari hisoblanadi. Ajdodlarimizdan bizlarga va bizdan keying bo'lgan avlodlarga qoladigan xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyotlari, san'ati, me'morlari va boshqa shu kabilar adabiy-madaniy merosga kiradi. Adabiy-madaniy meros uni yaratgan xalq tarixi bilan izchil va mustahkam bog'liq bo'ladi. Shu xalqning qadimgi davrlardan boshlab hozirgacha yaratgan va saqlanib kelgan adabiy-ma'naviy yodnomalari, moddiy-madaniy obidalarini o'z ichiga oladi. O'zbek xalqining boy adabiy-madaniy merosi yozma tarix boshlangandan keyin axomaniylar (mil.avv.558-330), salavkiylar(mil.avv.312-64), O'rxun-Yenisey tosh bitiklari, turkey(uyg'ur) qo'lyozma yodgorliklari, Turk xoqonligi(552-745), Arab xalifaligi(632-1258) va keying davrlarda, xususan Amir Temur va temuriylar, shayboniylar, ashtarxoniylar, uch xonlik, Rossiya istilosi, sho'rolar tuzumi davrlarida va nihoyat, mustaqillik yillarida bunyod etilgan og'zaki, yozma va moddiy yodnomalar hamda yodgorliklardan tashkil topgan. Adabiy-madaniy merosni saqlash va o'rganish ham tarixiy, ham ma'rifiy qiymatga ega. Bular o'zbek xalqining milliy iftixori hisoblanadi. Sho'rolar tuzumi davrida, xususan qatag'on yillarida adabiy-madaniy merosga nisbatan butunlay noto'g'ri, mafkuraviy munosabatda bo'lindi. O'tmishda yashab ijod etgan bir qancha shoirlar ijodini o'rganish man etilgan. Bundan tashqari arab yozuvida yozilgan qo'lyozmalar ham yo'q qilingan.

Adabiy-madaniy merosning zukko bilindonlarini ham quvg'in ostiga olgan. Shu davrda Abdulla Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon va boshqa adiblar, shoirlar, olimlar va ziyolilarni ham qatl etishgan. O'nlab masjid va madlasalarni ham buzib tshlashgan. Xalq marosimlari va bayramlarini o'tkazish ham taqiqlangan. Bu borada turg'unlik

yillari qatag'on davrining o'ziga xos davomi bo'ldi. Shu davr mobaynida 12 jildli O'zbekiston milliy ensiklopediyasini nashr etishga kirishilganligi adabiy-madaniy merosni ilmiy o'rganish yo'lidagi muhim tadbiri bo'ldi. Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshbandiy singari islom dinini targ'ib qilish yo'lidagi xizmatlari bilan dunyoga tanilgan buyuk vatandoshlarimiz dafn etilgan joylari obodonlashtirilib, ziyoratgohlarga aylantirildi. Ularning hayoti va ilmiy merosini o'rganishga bag'ishlangan kitoblar chop etildi. Amir Temur bobomizning hayoti va faoliyati, temuriylar davri madaniyatiga oid kitobar nashr etildi. O'rta asrning noyob madaniy yodgorligi "Usmon Quroni" o'z egalariga- O'zbekiston Diniy boshqarmasiga qaytarildi. "Alpomish" dostoni yaratilganligining 1000 yil yubileyi o'tkazildi. Xal me'morligining noyob namunalari bo'lgan bir qator me'moriy yodgorliklar ta'mirlandi. Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Huvaydo, Behbudiy va boshqalar ijodi haqida tadqiqotlar olib borilmoqda. Qur'on va Hadis ham birinchi marta o'zbek tiliga tarjima qilib ommalashtirildi. Qatag'on qilingan shoir va adiblarning asarlari ko'plab nusxalarda chop etildi. Unutilishga mahkum etilgan qator hunarmandchilik sohalari qayta tiklandi va xalq bayramlari tantanali nishonlanib kelmoqda.

Azaldan vodiy gavhari hisoblanmish Qo'qon ham o'zining boy madaniyati va tarixi bilan bugungi kunda nafaqat yurtdoshlarimiz, balki yurtimizga tashrif buyuruvchi xorijlik mehmonlar ham o'ziga rom etayotgani ma'lum. Qo'qon xalqining ehmondo'stligi, hunarmandlarining qo'l mehnatlari bilan yaratgan ijodiy ishlari, ayniqsa, tarixiy va madaniy yodgorlik sifatida asrlar davomida saqlanib kelinayotgan inshootlar Qo'qonni butun olam uzra tillarda doston bo'lishiga asos bo'lmoqda. Shu o'rinda sohibqiron Amir Temur bobomizning: " Biz kim Mulki Turon, Amiri Turkistonmiz. Biz kim millatning eng qadimi va eng ulug'i, Turkning bosh bo'g'inimiz. Agar bizning qudratimizga shubha qilsang, biz qurgan imoratga boq",- deb aytib o'tganlar. Qo'qonda 1890-yillar atrofida bunyod etilgan masjidga "Shayxon" nomi berilgan. Bu masjiqning qurilishi haqida aniq ma'lumotlar qoldirilmagan. Biroq sobiqittifoq davrida namozgohdan turli maqsadlarda foydalanilgan. Oqibatda uning binolari anchayin o'z ko'rinishini yo'qotgan. Mamlakatimizning birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari taraqqiyot kafolatlari" asarida: "Din odamlarga ishonch hissini mustahkamlagan. Ularni poklab, yuksaltirgan. Hayot sinovlari, muammo va qiyinchiliklarni yengib o'tishlarida kuch bag'ishlagan. Umuminsoniy va ma'naviy qqadriyatlarni saqlab qolish hamda avlodan-avlodga yetkazishga yordam berib kelgan", - deb yozib qoldirgan edilar. Dunyoning har yerida vayronkorlik avj olgan bir davrda bizning tlimiz-u qalbimizda shukronalik hissi jo'shib, ajdodlarimizga munosib avlod bo'lishga intilishimiz zarur,- deya ta'kidlagan Ismoilxon domla. Yana bir eng buyuk merosimizdan biri Al-Xorazmiy. Al-Xorazmiy bobomizning to'liq ismlari Abu Ja'far Muhammad ibn Musa al-Xorazmiydir. Al-Xorazmiy 783-yilda Xiva shahrida tavallud topadi. Al-Xorazmiy- xorazmlik matematik, astronom, geograf, fan tarixidagi ilk qomusiy olimlardan biri hisoblanadi. Zahiriddin va Firavs qo'lida tehsil olgan va

birga ishlagan. Xorazmiy dunyo faniga g'oyat kata hissa qo'shdi. U algebra fanining asoschisi hisoblanadi. "Algebra" so'zining o'zi esa uning "Al-kitob al-muqobala" nomli risolasidan olingan. Uning arifmetika risolasi hind raqamlariga asoslangan bo'lib, hozirgi kunda biz foydalanadigan o'nlik pozitsion hisoblash sistemasi va shu sistemadagi amallarning Ovro'pada tarqalishiga sabab bo'ldi. Olimining "al-Xorazmiy" nomi esa "algoritm" shaklida fanda abadiy o'rnashib qoldi. Uning geografiyaga doir asari esa arab tilida o'nlab geografik asarlarning yaratilishiga zamin yaratdi. Xorazmiyning "Zij" asari Ovro'pada ham, Sharq mamlakatlarida ham astronomiyaning rivojlanish yo'lini ko'rsatib berdi. Lekin afsuski, fanning bir necha tarmoqlariga asos slogan, "o'z davrining eng buyuk matematigi va agr barcha shart-sharoitlar nazarga olinsa, hamma davrlarning ham eng buyuklaridan biri" J.Sarton bo'lgan bunday siymoning hayoti haqidama'lumotlar deyarli uncha saqlanib qolmagan. Xorazmiy dastlabki ma'lumoy va turli sohadagi bilimlarni o'z yurtida, Markaziy Osiyo shaharlarida ko'pgina ustozlaridan olgan. Manbalarda Xorazmiyning ismiga yana al-Majusiy va al-Qutrubbuliy degan nomlar ham qo'shib aytiladi. Bularning birinchisi olim Xorazmiyning asl mahalliy aholisidan, ya'ni otashparastlar (arabcha- "majus"- otashparast degani) oilasidan, balki otashparastlik dinining kohinlari oilasidan kelib chiqqanligining, shu bilan birga olimning o'zi yoki otasi majusiy bo'lib, ular islomni keyin qabul qilganligi aniqlangan. Xorazmda majusiylar islomdan keyin ham uzoq muddat o'z diniy urf-odatlarini saqlab kelgan. Bu haqida Beruniy o'zining "Osori boqiya" asarida guvohlik bergan. Keltirilgan ismlarining ikkinchisi, Xorazmiy mo'ysafidlik yillarini bag'dod yaqinida Dajla bo'yidagi al-Qutrubbul dahasida o'tkazganligini anglatadi. Odatda arablar biror kishining harakterli xususiyatlari, hunarlari, sevimli odatlari yoki yashash joylariga qarab, unga bir necha xil ism "nisbalar" beraganlar. Xorazmiyning al-Qutrubbuliy ismi ham shu tariqa paydo bo'lgan.

Xorazmiy juda qadimgi madaniyatga ega bo'lib, uning qishloq xo'jaligi sug'orma dehqonchilikka asoslanar, bu o'z navbatida, astronomiya va xronologiyani rivojlangan hisoblash usullarining mavjud bo'lishini taqozo etar edi. Haqiqatdan ham, qadimgi Xorazmda astronomiya juda rivojlangan, xorazmliklar osmon "sirlar"ni arablarga qaraganda ancha yaxshi bilganlar. Arxeologik qazishmalar Xorazmda qadimda islomdan bir necha asr avval ham rasaxonalar bo'lganligi va u yerda muttasil astronomic kuzatishlar oolib borilganligidan guvohlik beradi. Xorazmiyning bizgacha yetib kelgan asarlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, u yunon, hind va eron astronomiyasi va matematikasini yaxshi bilgan.

Ma'lumki, al-Ma'mun 809-yildan Marvda dastlabki xalifa Xorun ar-Rashidning noibi, so'ng 813-yildan boshlab xalifa bo'ladi va 819-yili Bag'dodga ko'chadi. Al-Ma'mun Marvda bo'lganida Xorazmiyni, movarounnahrlik va xurosonlik boshqa olimlarni o'z saroyiga jalb qilgan.

Xalifa al-Ma'mun davrida Bag'dodda Markaziy Osiyo va Xurosondan kelgan bir guruh yirik olimlar jod etgan. Ular orasida Xorazmiy bilan bir qatorda Marvdan Yahyo

ibn Abu Mansur, al-Farg'oniy, Habash al-Marvaziy, Xolid ibn Abdumalik al-Marvar rudy, Forobdan Abul Abbas al-Javhriy va boshqa olimlar bore di.

Bag'dodda al-Ma'mun otasi tomonidan asos solingan ilmiy markaz "Bayt ul-hikma" faoliyatini har tomonlama takomillashtirilib, unga yirik davlat muassasasi tusini berib, avvaliga tarjimonlik faoliyatini keng ko'lamda rivojlantirdi. Vizantiya, Hindistondan ko'plab kitoblar keltirilib, "Bayt ul-hikma" ning faoliyat doirasi bir muncha kengaytirildi. Uning qoshida ikkita yirik rasadxona: birincisi 828-yilda Bag'dodning ash-Shammosiya mahallasida, ikkinchisi damashq yaqinidagi Kasiyun tog'ida 831-yilda barpo etilgan. Xorazmiy qalamiga mansub 20 dan ortiq asarlarining faqat 10 tasi bizgacha yetib kelgan. Bular "Aljabr va al-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob" algebraic asar, "Hind hisobi haqida kitob" yoki "Qo'shish va ayirish haqidagi kitob" arifmetik asar., "Kitob sur'at ul-arz" geografiyaga oid asar. "Zij", "Asturlob bilan ishlash haqida kitob", "Asturlob yasash haqidagi kitob", "Asturlob yordamida azimutni aniqlash haqida", "Kitob ar-ruhoma", "Kitob ar-ta'rix", "Yahudiylarning taqvimi va bayramlarni aniqlash haqidagi risola". Bu asarlarning to'rttasi arab tilida, bittasi Farg'oniyning asari tarkibida, ikkitasilotincha tarjimada saqlangan va qolgan uchtasi hali topilmagan.

Xorazmiyning arifmetik risolasi qachon yozilgani hal hanuz noma'lum. Biroq unda olim algebraic risolasini eslaydi. Demak, bundan Xorazmiy arifmetik risolani algebraic risoladan keyin yozganini bilishimiz mumkin. Bu risola XII asrda Ispaniyada lotin tilga tarjima qilingan. Tarjimaning XIV asrda ko'chirilgan yagona qo'lyozmasi Kembriyuniversiteti kutubxonasiga saqlanadi. Risola "Diksit Algorizmi", ya'ni "Al-Xorazmiy aytdi" iorasi bilan boshlanadi. Bundan keyin Xorazmiy To'qqizta hind raqamining sonlarni ifodalashdagi afzalliklari va ular yordamida har qanaqa sonni ham qisqa qilib va osonlik bilan yozish mumkinligini aytadi. Asarning lotincha qo'llanmasida hind raqamlari ko'pincha yozilmay, ularning o'rne bo'sh qoldirilgan. Yoki ahyon-ahyonda 1,2,3,5, sonlarga mos keladigan hind raqamlari yozilgan. Ko'pincha esa hind raqamlari o'sha davrda Ovropada keng tarqalgan rim raqamlari bilan almashtirilgan. Yevropa ilm-fanida "Algoritm" deya nom olgan aniq va tushunarli qoidalar orqali ilmiy va ta'limiy asarlarning yangi usulini ishlab chiqqan va ularni yo'lga qo'ygan. Lotin tilida "Algoritm" talaffuzi uning ismi - al-Xorazmiyga tenglashadi. Mazkur- algoritm tushunchasi butun zamonaviy raqamli axborot va kompyuter texnologiyalari tushunchasi asosini tashkil qiladi. Aynan ushbu usul orqali Muhammad al-Xorazmiy asarlarining bayoni keng ommaga tarqalgan. Muhammad al-Xorazmiyning matematika va umuman, silivizatsiya rivojidadagi hissasi e'tirof etilgan. "Algoritm" ga muhrlangan uning ismi va asarlaridan biridagi "Algoritm" atamasi Sharq olimlari orasida u yagonaligini isbotidir. Olimning daholigiga va noyob qobiliyatiga amerikalik tarixchi J.Sarton tomonidan shunday baho berilgan: "Musos al-Xorazmiy - zamonasining eng buyuk matematigi, barcha sharoitlarni hisobga olgan holda, har qaysi zamonning eng buyuk olimlaridan biri!" deb aytib o'tganlar.

Xorazmiyning "Zij" 37 bob, 116 jadvaldan iborat bo'lgan. Xorazmiy "Zij" I xalifalikdagi dastlabki astronomic asarlardan edi. Xorazmiy 850-yilda vafot etadi. 1200 yillik yubileyi munosabati bilan 1983-yili "Zij" asarining qayta nashri va o'zbekcha tarjimasi chop etiladi. Xulosa qilib aytganda buyuk ajdodlarimizning hayoti va ijodi, bizga va bizdan keyingi avlodlarga qoldirgan meroslari biz uchun buyuk ibrat maktabi va eng buyuk yodgorliklar bo'lib qoladi. Biz kelajak yoshlar ajdodlarimizga munosib insonlar bo'lib voyaga yetishishimiz kerak. Ajdodlarimizning tarixiy va madaniy yodgorliklarini asrab-avaylashimiz kerak. Ajdodlarimiz hayotidan ibrat olgan holda biz ham shular kabi buyuk mutafakkir va olimlar bo'lib yetishishimiz kerak. Shu bilan birga biz kelajak yoshlar ajdodlarimiz kabi o'zimizdan sezilarli darajada o'chmas iz qoldirishimiz kerak. Bu maqolamning qisqacha mazmuni ajdodlarimizni buyuk meroslari bilan yaqindan tanishib chiqish va o'rganishdir. Bu maqolaning umumiy mazmun mohiyati ham shulardan iboratdir. Men buyuk ajdodlarimizning meroslari, tarixiy yodgorliklari, ular qurdirgan madrasa va masjidlari, ilmiy ijodlari va shu kabi meroslaridan farlanamn. Biz yoshlar shunday buyuk ajdodlarimiz borligidan faxrlanishimiz kerak!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov A. "Al-Xorazmiy- buyuk matematik" (1983);
  2. Salye M.A. "Ulug' o'zbek olimi Muhammad al-Xorazmiy" (1955);
  3. Abdurahmon Umarov "Tarixiy va madaniy yodgorliklar muhofazasi";
- D.Bobojonov, M.abdurasulov "Abadiyat farzandlari" (2009).
4. http://old.muslim.uz>kitob/pdf/001/ajdodlar_merosi..pdf
  5. fayllar.org>ajdodlar-merosi-bebaho-xazina.html
  - 6.